

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ อำเภอวังน้อย สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 ซึ่งได้กำหนดหัวข้อดังนี้

1. บริบทของโรงเรียนบ้านบ่อตาโล่
2. หลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน
 - 2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม
 - 2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม
 - 2.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วม
 - 2.4 แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา
 - 2.5 นโยบายที่สำคัญที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
 - 2.6 การจัดการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม
 - 2.7 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน
3. ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 4.1 งานวิจัยต่างประเทศ
 - 4.2 งานวิจัยในประเทศ

บริบทของโรงเรียนบ้านบ่อตาโล่

โรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ ตั้งอยู่ หมู่ที่ 4 ตำบลบ่อตาโล่ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483 นายสุวิทย์ ทรัพย์ทวี นายอำเภอวังน้อย เห็นว่าเด็กในท้องที่หมู่ที่ 4 ตำบลบ่อตาโล่ กับเด็กท้องที่หมู่ที่ 6 ตำบลลำตาเสา ต้องไปเรียนที่โรงเรียนวัดบ้านสร้าง อำเภอบางปะอิน และที่โรงเรียนสุเหร่าอิสลาม เขตอำเภอวังน้อย ต้องเดินทางไกลไปกลับ ไม่สะดวก จึงจัดตั้งโรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ขึ้น

เมื่อเริ่มเปิดนายถม อิ่มฤทธา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 ตำบลบ่อตาโล่ เป็นผู้จัดการหาสถานที่ปลูกเป็นโรงยกพื้นชั่วคราวในที่ดินให้อาศัยของ นายเต๊ะ มีสัคย์ ทำพิธีเปิดเรียนเมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2483 โดยนายสง่า นิลจรัส ศึกษาธิการอำเภอวังน้อยเป็นประธานมีราษฎรมาร่วมในพิธีเปิด

ประมาณ 50 คน ประธานได้กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อเยาวชนของชาติจึงจำเป็นต้องจัดตั้งโรงเรียนนี้ขึ้น โรงเรียนอยู่ได้ด้วยเงินอุดหนุนของรัฐบาลจึงจัดการเรียนการสอนเริ่มชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ขยายไปจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ดำเนินการตามกฎหมายข้อบังคับตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการศึกษาประชาบาล มีนายละออง เงินศิริ เป็นครูคนแรกและรักษาการในตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ ในขณะนั้น

เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2484 ทางราชการให้ร้อยย่ายอาคารเรียน “ประสูติประชาราชฎ” ซึ่งเป็นอาคารเรียนของโรงเรียนประจำอำเภอวังน้อย นายถม อัมฤทธา ผู้ใหญ่บ้านกับราษฎรไปร้อยย่ายมาปลูกแทนโรงเรียนยกพื้นชั่วคราวหลังเดิมบนที่ดินโฉนดเลขที่ 15602 เนื้อที่ 1 ไร่ 79 ตารางวา และเมื่อเกิดมีการชำระก็มีการซ่อมแซมโดยได้รับเงิน 10,000 บาท จากสภาตำบลบ่อตาโล่กับคณะครูและราษฎรอีก 1,600 บาท และในสมัย นายศิริ กลิ่นพิบูลย์ เป็นครูใหญ่ได้มีการซ่อมแซมหลังคาและพื้นอาคาร

ปี พ.ศ.2513 นางผาด ชุ่มชวย บริจาคที่ดินเลขที่ 13614 เนื้อที่ 2 งาน 34 ตารางวา

ปี พ.ศ. 2517 นางผาด ชุ่มชวย บริจาคที่ดินเลขที่ 12284 เนื้อที่ 3 ไร่ 1 งาน 76 ตารางวา

ปี พ.ศ. 2519 นางเชื้อ สามารถ บริจาคที่ดินเลขที่ 15602 เนื้อที่ 1 ไร่ 79 ตารางวา

ให้เป็นสมบัติของโรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ ซึ่งขณะนั้นสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อใช้ประโยชน์แก่การศึกษาจดทะเบียนโอน โฉนดแล้วทุกแปลงซึ่งอยู่ในความดูแลของสำนักงานราชพัสดุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมจำนวนที่ดิน 3 แปลง เนื้อที่ 5 ไร่ - งาน 89 ตารางวา

ปัจจุบันโรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับชั้น อนุบาล 1 - ป.6 มีนายประจบ จันทะเวช เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนมีข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาทั้งหมดรวม 12 ลักษณะชุมชนโดยรอบโรงเรียน เป็นชุมชนที่มีบ้านเป็นที่อยู่อาศัยค่อนข้างหนาแน่นมีทั้งบ้านจัดสรรและบ้านส่วนตัวบางครอบครัวมาจากต่างจังหวัด ชุมชนบางส่วนมีฐานะค่อนข้างยากจน เขตพื้นที่บริการของโรงเรียน คือ หมู่ที่ 4 ตำบลบ่อตาโล่และหมู่ที่ 6 ตำบลลำตาเสา อำเภอ วังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (โรงเรียนบ้านบ่อตาโล่, 2555, หน้า 1-9)

วิสัยทัศน์ โรงเรียนบ้านบ่อตาโล่ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 1 เป็นองค์กรที่ส่งเสริมและสนับสนุนประชากรวัยเรียนให้ได้รับการศึกษาจนจบการศึกษาภาคบังคับที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึง เป็นคนดี คนเก่ง มีศักยภาพในการเรียนรู้สู่ระดับสากล เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อ ประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

พันธกิจ 1) ส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาให้บุคลากรในสถานศึกษาจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้แก่ประชากรในวัยเรียนอย่างเสมอภาคและทั่วถึง 2) ประสานความร่วมมือ ทุกภาคส่วนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 3) พัฒนาระบบบริหารจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้ได้มาตรฐานโดยใช้ระบบเครือข่ายโรงเรียน

เป้าประสงค์ 1) ประชากรในวัยเรียนทุกคน ได้รับการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึง 2) ผู้เรียนทุกคนได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ เป็นคนดี คนเก่ง อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข 3) ผู้เรียนทุกคนได้รับการพัฒนาด้านภาษา คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและอาชีพ เพื่อการพึ่งพาตนเอง และเพิ่มสมรรถนะการแข่งขันในระดับนานาชาติ

กลยุทธ์

1. พัฒนา คุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ
2. ปลุกฝัง คุณธรรม ความสำนึกความเป็นชาติไทยและวิถีชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจ

พอเพียง

3. ขยาย โอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน
4. พัฒนา ครูและบุคลากรทางการศึกษาทั้งระบบ
5. พัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการศึกษา

จุดเน้น

1. การบริหารจัดการศึกษาโดยใช้ระบบกลุ่มเครือข่าย โรงเรียน
2. พัฒนาคุณภาพการศึกษาทุกกลุ่มสาระ โดยเน้นกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และภาษาอังกฤษ

3. พัฒนาระบบการดูแล และช่วยเหลือนักเรียน
4. พัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้มีสมรรถนะทางการแข่งขัน มุ่งสู่มาตรฐานสากล
5. เร่งรัดให้สถานศึกษาพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม โดยเน้นการเรียนรู้การสอน

แนววิถีพุทธ

หลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาโรงเรียน

การมีส่วนร่วมของประชาชน หรือชุมชนนั้น นับว่าเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญกับสังคม ในยุคปัจจุบันที่สามารถเป็นตัวบ่งชี้ความสำเร็จของการทำงานไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นระบบทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และแม้กระทั่งการศึกษา ที่มุ่งเน้น ให้ตรงตามความต้องการของชุมชน และท้องถิ่น จึงมีการนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาท หน้าที่ในการบริหารสถานศึกษามากขึ้น

ความหมายของการมีส่วนร่วม

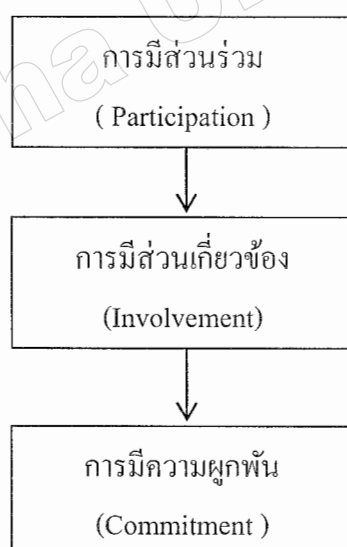
นักวิชาการได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation) ไว้หลายประการดังนี้

หวัง (Whang, 1981, หน้า 91-92) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง กระบวนการ ในการเข้าไปดำเนินงานของบุคคลหรือของกลุ่มเพื่อได้สะท้อนถึงความสนใจของตนหรือเพื่อให้

การสนับสนุนทางด้านกำลังงานหรือทรัพยากรต่อสถาบัน/ ระบบที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของพวกเขา

ดูลาห์ (Douglah, 1970, หน้า 90) กล่าวถึง ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นคำที่มีความหมายกว้างและใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน นักการศึกษาใช้คำนี้ในการอ้างอิงถึงการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ กิจกรรมหรือโครงการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา นักรัฐศาสตร์ ใช้คำนี้ในความหมายของการเข้าร่วมกับสถาบันทางการเมืองของชุมชน นักสังคมวิทยาใช้ในความหมายของการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ส่วนกลุ่มอื่น ๆ ใช้คำนี้ในความหมายของการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2537, หน้า 182-183) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นการที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือ สนับสนุน ทำประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ หรือกิจกรรมต่าง ๆ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจหรือกระบวนการบริหาร ซึ่งสอดคล้องกับการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของเอกชัย กี่สุขพันธ์ (2538, หน้า 237) ได้ให้ความหมายการบริหารแบบมีส่วนร่วมว่า หมายถึง รูปแบบของความเกี่ยวข้อง ผูกพันร่วมกัน ของสมาชิกในการประชุม หรือเพื่อตัดสินใจและควบคุมการทำงานร่วมกัน นักการศึกษาทั้ง 2 ท่านยังได้แสดงถึงระดับความผูกพันให้เห็นชัดเจนด้วยภาพประกอบที่ 2

ภาพที่ 2 การมีส่วนร่วมในองค์การ (สุทธิรักษ์ ปิ่นทกานนท์, 2543, หน้า 12)

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, หน้า 138) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึงการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ในลักษณะการร่วมกันค้นหาปัญหาการวางแผน

การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการการติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชน

มนตรี บุญดี (2544, หน้า 14) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็น ตัดสินใจเอง คิดค้นปัญหา และดำเนินการต่าง ๆ รวมทั้งได้กระทำตามความต้องการของตนในสถานะของสังคมในขณะนั้น เพื่อที่จะพัฒนาตนเอง และสงวนรักษาทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ ในสังคม รวมตลอดทั้งการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลในสังคมด้วยโรงเรียนและชุมชนเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก โรงเรียนและชุมชนควรมีส่วนร่วมในการวางแผน การวางแผนนโยบายแก้ปัญหา และประเมินผลของโรงเรียนเอง การศึกษาจึงไม่ควรเป็นของนักศึกษาวิชาการเท่านั้น ประชาชนควรมีส่วนร่วมกันกำหนดแผนงานของโรงเรียนด้วยโดยยึดถือความต้องการของชุมชน นำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547, หน้า 4) การมีส่วนร่วม คือการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้น และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

สุชาดา จักรพิสูทธิ์ (2548) การมีส่วนร่วม (Participation) คือการที่องค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งครู ผู้เรียน ผู้บริหารการศึกษา ผู้นำชุมชน หรือสมาชิกชุมชน มาร่วมกันดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในการดำเนินการนั้นมีลักษณะของกระบวนการ (Process) มีขั้นตอนที่มุ่งหมายจะให้เกิดการเรียนรู้ (Learning) อย่างต่อเนื่องมีพลวัต (Dynamic) คือมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอมีการแก้ปัญหาคำหนดแผนงานใหม่ ๆ เพื่อสร้างความยั่งยืนในความสัมพันธ์ของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมซึ่งมีความหลากหลายตามความเกี่ยวข้องของกิจกรรมที่จะทำ เช่น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกันในประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรและพลังงาน อาจมีภาคีและตัวแทนชุมชนที่เข้าร่วม แตกต่างไปจากกิจกรรมทั่วไป เนื่องจากหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วม นั้น คือ การระดมความคิด ซึ่งคือการกระจายอำนาจอย่างหนึ่ง กับความสัมพันธ์ที่เป็นแนวราบ เสมอภาคกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

วิทยา วิริยพงศ์ (2549) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง รูปแบบของความเกี่ยวข้องผูกพันร่วมกันของสมาชิกในองค์กร ในการประชุม ปรึกษาหารือ เพื่อการตัดสินใจ และการควบคุมกำกับดูแลการทำงานร่วมกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการปฏิบัติงาน

ประภาส ไก่แก้ว (2551, หน้า 24) สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่าหมายถึง การที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจช่วยเหลือสนับสนุน เสนอแนะ ร่วมลงมือปฏิบัติ ร่วมมือรับผิดชอบ ให้การดำเนินการต่าง ๆ บรรลุตาม

วัตถุประสงค์ โดยประการสำคัญคือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์การมากที่สุด ไม่ว่าจะโดยตรงหรืออ้อมก็ตาม

กรณีการ์ นาถ้ำพลอย (2552, หน้า 13) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าหมายถึง การที่สมาชิกมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ผู้บริหารบุคลากรในองค์กร และสมาชิกของชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และร่วมกันประเมินผลเพื่อให้การปฏิบัติงานประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยสิ่งสำคัญของการมีส่วนร่วมคือการเปิดโอกาสให้ประชาชนไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์กรไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมในลักษณะของการร่วมรับรู้ร่วมคิดร่วมทำ ที่มีผลกระทบต่อตนเองหรือชุมชน

จากความหมายของนักวิชาการที่กล่าวมา สามารถสรุปความหมายการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการหรือวิธีการที่ส่งเสริมและเปิดโอกาสให้กับประชาชนในชุมชน ทั้งส่วนบุคคล กลุ่มต่าง ๆ ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์กรต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เรื่องหนึ่งเรื่องใดหรือหลายเรื่องร่วมกัน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการกับปัญหาของตนเองได้อย่างเต็มที่และเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมและชุมชน ให้มีความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้การมีส่วนร่วม เกี่ยวข้องของชุมชนทำให้เกิดความผูกพันต่อภารกิจของตนที่มีส่วนร่วมต่อองค์กรในฐานะที่โรงเรียน เป็นหน่วยหนึ่งของสังคมที่จัดตั้งขึ้นมา เพื่อสนองความต้องการของสังคมและชุมชน

ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

วรูม และเยทตัน (Vroom & Yetton, 1984 อ้างถึงใน เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์, 2537, หน้า 183-184) ได้เสนอแนวทางในการที่จะกำหนดว่า เมื่อไรควรจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและควรมีส่วนร่วมมากน้อยอย่างไร ในการตัดสินใจ ตัวแบบ (Model) ของวรูม และเยทตัน ได้เสนอแนะว่า การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนี้ ควรจะขึ้นกับธรรมชาติของปัญหาและสถานการณ์ได้ การกำหนดรูปแบบและปริมาณของการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจนั้น วรูมและเยทตัน ได้เสนอกฎไว้ 2 กลุ่ม คือ

1. การส่งเสริมคุณภาพของการตัดสินใจ
2. การส่งเสริมการยอมรับการตัดสินใจ

ในการตัดสินใจนั้นมีทางเลือกอยู่ 5 วิธี ตั้งแต่ผู้บริหารตัดสินใจเองคนเดียวไปจนถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ ทางเลือกในการตัดสินใจทั้ง 5 วิธีมีดังนี้

1. ผู้บริหารใช้ข้อมูลที่มีอยู่ แล้วตัดสินใจเองตามลำพัง
2. ผู้บริหารแสวงหาข้อมูลจากผู้อื่น แล้วตัดสินใจเอง
3. ผู้บริหารหรือกับผู้เกี่ยวข้องเป็นรายบุคคล แสวงหาความคิดและข้อเสนอแนะแล้ว

ตัดสินใจเอง

4. ผู้บริหารปรึกษากับผู้เกี่ยวข้องเป็นกลุ่ม แสวงหาความคิดร่วมกัน โดยการอภิปราย และตัดสินใจ

5. ผู้บริหารร่วมคิดกับกลุ่มเกี่ยวกับสถานการณ์และปัญหาแล้วให้กลุ่มตัดสินใจ

ในการศึกษา “ผู้นำตามสถานการณ์” ในทฤษฎีวิถีทางเป้าหมายของเฮาส์ (House, 1966, อ้างถึงใน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์, 2537, หน้า 184) ถือว่า พฤติกรรมผู้นำและความเหมาะสมของสถานการณ์เป็นตัวกำหนดประสิทธิผลขององค์การตามทฤษฎีนี้พฤติกรรมผู้นำมีแบบพื้นฐานอยู่ 4 แบบ ประกอบด้วย

1. ภาวะผู้นำแบบสั่งการ
2. ภาวะผู้นำแบบมุ่งความสำเร็จของงาน
3. ภาวะผู้นำแบบสนับสนุน
4. ภาวะผู้นำแบบให้มีส่วนร่วม

โดยที่ภาวะผู้นำแบบให้มีส่วนร่วม เป็นพฤติกรรมที่มุ่งปรึกษาหารือกับผู้เกี่ยวข้องใช้ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เกี่ยวข้องประกอบการตัดสินใจทำนองเดียวกับ “ทฤษฎีภาวะผู้นำตามสถานการณ์” ของเสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2537, หน้า 184) ได้แบ่งภาวะผู้นำเป็น 4 แบบ คือ

1. แบบสั่งการ
2. แบบแนะ
3. แบบการให้มีส่วนร่วม
4. แบบการมอบอำนาจ

สมภพ คชินธนนันท์ (2541, หน้า 15-16) ได้กล่าวว่า ทฤษฎีการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. ทฤษฎีความเป็นผู้แทน (Representative) ทฤษฎีนี้เน้นความเป็นผู้แทนและผู้นำ ถือว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง/ ถอดถอนผู้นำเป็นเครื่องหมายของการที่จะให้หลักประกันกับการบริหารงานดี การมีส่วนร่วมตามทฤษฎีนี้ได้เปิดโอกาสให้ผู้ตามได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจขององค์การอย่างแท้จริง ผู้ที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจ ได้แก่ บรรดาผู้นำต่าง ๆ ที่เสนอตัวเข้ารับสมัครการเลือกตั้ง ส่วนผู้ตามนั้นเป็นเพียงแค่ไม่ระดับเท่านั้น

2. ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participation Democracy) ทฤษฎีนี้เน้นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางแผนนโยบาย ยิ่งกว่านั้นทฤษฎีนี้ยังมองการมีส่วนร่วมเป็นการให้การศึกษา และพัฒนาการกระทำทางการเมืองและสังคมที่มีความรับผิดชอบนั้นก็คือ การไม่ยอมให้มีส่วนร่วมนับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของผู้ตามปัจจุบันได้มีการพูดถึง “การบริหารแบบยึดโรงเรียนเป็นฐาน” (School Based Management หรือเรียกโดยย่อว่า SBM) ซึ่งหมายถึง การบริหาร

โรงเรียนที่ยึดหลักการกระจายอำนาจจากส่วนกลางที่มุ่งให้มีการตัดสินใจร่วมกัน ในระดับหน่วยปฏิบัติระหว่าง

2.1 กลุ่มผู้ให้บริการการศึกษา ได้แก่ ผู้บริหาร โรงเรียน ผู้แทนครู และบุคลากรทางการศึกษา

2.2 กลุ่มผู้รับบริหารการศึกษา ได้แก่ ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนนักเรียนและผู้แทนองค์กรประเภทต่าง ๆ ในชุมชน

โดยให้โรงเรียนตัดสินใจอย่างมีอิสระสูงขึ้นและมีความรับผิดชอบต่อบทบาทและภารกิจของโรงเรียนที่พึงมีต่อสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น ทั้งในด้านบุคลากร งบประมาณและวิชาการ

ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion)

มาสโลว์ (Maslow อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2527, หน้า 7-8) กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อมหมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม

โดยเฉพาะในเรื่อง ความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow ที่เรียกว่าลำดับขั้นความต้องการ (Hierarchy of Needs) คือ ความต้องการของคนจะเป็นไปตามลำดับจาก น้อยไปมาก มีทั้งหมด 5 ระดับ ดังนี้

1. ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival Need) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

2. ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูก ขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงานและการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

3. ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

4. ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self-Esteem Needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะให้ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการ ด้านนี้เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

5. ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการในระบบสูงสุด ที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิด ของตนเองเพื่อจะ

พัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ความต้องการนี้จึงเป็นความต้องการ พิเศษของบุคคลที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด

ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)

การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ขอมจะนำไปสู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยดีนั่นเอง (ยุพาพร รูปงาม, 2545, หน้า 8)

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

การแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมของนักวิชาการทั้งหลายยังมีความแตกต่างกันและใช้เกณฑ์ในการแบ่งประเภทที่แตกต่างกัน เช่น แนวคิดของโคเฮน และอัฟฮอฟ (Conhen & Uphoff, 1980, หน้า 18) ที่มองการมีส่วนร่วมว่ามี 3 มิติ ได้แก่ มีส่วนร่วมในเรื่องอะไร ใครที่เข้าไปมีส่วนร่วม และมีส่วนร่วมด้วยวิธีการอย่างไร จากแนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมจะต้องใช้เกณฑ์หลักถึง 3 เกณฑ์ สำหรับนักวิชาการอื่น ๆ เช่น อาร์นสไตน์ (Arnstein, 1969, หน้า 216-224) แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็นบันได 8 ขั้น โดยอาร์นสไตน์ ใช้อำนาจในการตัดสินใจของประชาชนเป็นเกณฑ์การจำแนกระดับของการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ขั้นต่ำที่สุด คือประชาชนไม่มีอำนาจในการตัดสินใจใดๆ ไปจนถึงขั้นสูงสุด คือ อำนาจเป็นของประชาชนอย่างไ้ก็ตาม ดุสเซลดอร์ฟ (Dusseldorp, 1988, หน้า 35-53) ได้รวบรวมแนวคิดในการจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วม (Type Of Participation) ของนักวิชาการต่าง ๆ และใช้คุณลักษณะ (Characteristics) 9 ประการมาจำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็น 9 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

1. การจำแนกตามระดับความสมัครใจ (Degree of Voluntariness)
2. วิธีของการมีส่วนร่วม (Way of Involvement)
3. ความเข้มของการมีส่วนร่วม (Intensities of Activities)
4. ความถี่ของการมีส่วนร่วม (Frequency of Activities)
5. ระดับของประสิทธิผล (Degree of Effectiveness)
6. พิสัยของกิจกรรม (Range of Activities)
7. ระดับขององค์การ (Organizational Level)

8. ผู้เข้าร่วม (Participants)

9. ลักษณะของการวางแผน (Style of Planning)

การจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมตามลักษณะ 9 ประการนี้เป็นประโยชน์ต่อการวัดระดับของการมีส่วนร่วมเป็นอย่างมากเพราะทำให้เห็นภาพจน์ของการมีส่วนร่วมได้อย่างหลากหลายมิติและถ้าได้ผสานคุณลักษณะจากทุกมิติเข้าด้วยกันแล้วก็จะช่วยให้เห็นลักษณะพฤติกรรมการมีส่วนร่วมได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของการมีส่วนร่วมแล้ว จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมทั้ง 9 ลักษณะนั้น มิได้เป็นอิสระต่อกัน เพราะลักษณะภายในของการแบ่งแต่ละวิธีมีความซ้ำซ้อนกันแต่วิธีการของคัสเซลดอร์ฟก็จะช่วยให้เห็นภาพได้หลากหลายมิติยิ่งขึ้น

แม้แนวความคิดในการจำแนกการมีส่วนร่วมของคัสเซลดอร์ฟจะมีความครอบคลุมอย่างมากแต่ก็ยังแนวคิดของนักวิชาการบางคนที่อยู่นอกกรอบการแบ่งของคัสเซลดอร์ฟ ซึ่งนักวิชาการของไทยท่านหนึ่ง คือ บัญชร แก้วส่อง (2531, หน้า 14) ได้สังเคราะห์แนวคิดของการมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นจากแนวคิดของคัสเซลดอร์ฟอีก 1 ลักษณะ ได้แก่ การมีส่วนร่วมที่จำแนกตามขั้นตอนในการมีส่วนร่วม ดังนั้น ลักษณะการมีส่วนร่วมที่บัญญัติ แก้วส่อง รวบรวมไว้จึงมีทั้งสิ้น 10 ลักษณะ

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารงานวิจัยของชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540, หน้า 14) ที่ได้เสนอการจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมไว้ 11 ลักษณะ โดยมีแนวคิดในการมีส่วนร่วมที่อยู่นอกเหนือจากกรอบแนวคิดของคัสเซลดอร์ฟและแนวคิดของบัญญัติ แก้วส่อง อีกหนึ่งประการได้แก่ การมีส่วนร่วมที่จำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วม ดังนั้น จึงใช้เกณฑ์การแบ่งออกเป็น 11 เกณฑ์ โดย 2 เกณฑ์แรกเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากเกณฑ์ของคัสเซลดอร์ฟ ส่วน 9 เกณฑ์ หลังเป็นแนวคิดที่คัสเซลดอร์ฟเสนอไว้ดังต่อไปนี้

1. การจำแนกตามกิจกรรมที่เข้าร่วม
2. การจำแนกตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วม
3. การจำแนกตามระดับความสมัครใจ
4. การจำแนกตามวิธีการมีส่วนร่วม
5. การจำแนกตามความเข้มของการมีส่วนร่วม
6. การจำแนกตามความถี่ของการมีส่วนร่วม
7. การจำแนกตามระดับของประสิทธิภาพในการมีส่วนร่วม
8. การจำแนกตามพิสัยของกิจกรรม
9. การจำแนกตามระดับขององค์การ
10. การจำแนกตามประเภทของผู้มีส่วนร่วม
11. การจำแนกตามลักษณะของการวางแผน

การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับประเภทของการมีส่วนร่วม 11 ลักษณะดังกล่าว ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดของนักวิชาการต่าง ๆ มาจำแนกตามกลุ่ม 11 กลุ่ม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การจำแนกตามกิจกรรมที่เข้าร่วม

การจำแนกการมีส่วนร่วมตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วมเป็นการจำแนกที่พิจารณาจากกิจกรรมของโครงการนั้น ๆ ว่ามีกิจกรรมอะไรบ้างที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ดังนั้นโครงการแต่ละโครงการจึงอาจมีกิจกรรมที่แตกต่างกันออกไป ในที่นี้จะยกตัวอย่างแนวคิดของนักวิชาการบางท่านที่จัดอยู่ในกลุ่มของการใช้กิจกรรมในการมีส่วนร่วมเป็นหลักในการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วม ดังนี้

- 1.1. การร่วมประชุม
- 1.2. การออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
- 1.3. การตีปัญหาให้กระจ่าง
- 1.4. การออกเสียงสนับสนุนคัดค้านปัญหา
- 1.5. การออกเสียงเลือกตั้ง
- 1.6. การบริจาคเงิน
- 1.7. การบริจาควัตถุ
- 1.8. การช่วยเหลือด้านแรงงาน
- 1.9. การใช้โครงการที่เป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง
- 1.10. การช่วยเหลือในการรักษาโครงการ
- 1.11. การทำงานกับตัวนำการเปลี่ยนแปลง

เมตต์ เมตต์การุณจิต (2541) กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเข้าไปร่วมประชุมแสดงความคิดเห็น ร่วมประสานงาน ร่วมบริจาคเงินและทรัพย์สิน ตลอดจนในด้านการเสียสละแรงงาน ประชาชนส่วนใหญ่มีภารกิจส่วนตัวและต้องประกอบอาชีพ จึงมักไม่มีเวลาที่จะร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ กับทางราชการได้ ดังนั้น การมีส่วนร่วมในรูปของการบริจาคต่าง ๆ จึงเป็นวิธีการที่สะดวกกว่าวิธีการอื่น ๆ

บุญเทียม อังสวัสดิ์ (2542) แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนดังนี้

ระดับที่ 1 ไม่มีส่วนร่วม หมายถึง ไม่มีส่วนร่วมปฏิบัติกิจกรรมของศูนย์เลย/ มีส่วนร่วมน้อยที่สุด

ระดับที่ 2 ร่วมรับรู้ หมายถึง มีส่วนรับรู้ รับทราบ ปฏิบัติกิจกรรมของศูนย์ แต่ไม่มีส่วนปฏิบัติและร่วมคิด/ มีส่วนร่วมน้อย

ระดับที่ 3 ร่วมทำ หมายถึง มีส่วนร่วมในการปฏิบัติ ร่วมทำ กิจกรรมของศูนย์ตามที่
ได้รับมอบหมาย/ มีส่วนร่วมปานกลาง

ระดับที่ 4 ร่วมคิด/ ร่วมตัดสินใจ หมายถึง มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นให้
ข้อเสนอแนะและร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมของศูนย์ แต่ไม่ได้ร่วมปฏิบัติ/ มีส่วนร่วมมาก

ระดับที่ 5 ร่วมทำ/ ร่วมคิด/ ร่วมตัดสินใจ หมายถึง หมายถึง มีส่วนร่วมในการแสดง
ความคิดเห็นให้ข้อเสนอแนะตัดสินใจและร่วมปฏิบัติ

จากลักษณะการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมโดยใช้กิจกรรมในการมีส่วนร่วมเป็น
หลักจะพบว่ามีความใกล้เคียงกันจะแตกต่างกันบ้างเฉพาะในส่วนที่โครงการนั้น ๆ มีความพิเศษ
แตกต่างกันออกไป แต่โดยทั่วไปแล้วการแบ่งประเภทของการมีส่วนร่วมแบบนี้จะประกอบด้วย
การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ ดำเนินการและการสนับสนุนโครงการเป็นหลัก

2. การจำแนกตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

วิธีการจำแนกประเภทนี้อาศัยหลักการที่ว่า กิจกรรมที่มนุษย์ทำขึ้นเป็นกระบวนการที่
แบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนและการเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละขั้นตอนมีความสำคัญแตกต่างกันตาม
ลักษณะกิจกรรมแต่ละขั้นตอนนั้น ลักษณะการแบ่งตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วมนี้มีผู้แบ่งไว้
หลายแบบ

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540) จำแนกขั้นตอนการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการ
ค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนด
ความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้น ๆ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผน เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนด
นโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน และกำหนด
ทรัพยากร แหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการ

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมใน
การทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยการร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน
หรือโดยการบริหารงานและประสานงานตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
 เป็นต้น

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
ในการประเมินว่าโครงการที่พวกเขาดำเนินการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่
การประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินผลย่อย (Formative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผล
ความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำกันเป็นระยะ ๆ หรือการประเมินผลรวม (Summative Evaluation)
ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอดของโครงการทั้งหมด

ทณงศักดิ์ คุ่มไชนะ (2541, หน้า 77-78) เสนอว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน คือ นับตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการคิด การศึกษาปัญหา ความต้องการการวางแผน จัดทำโครงการ การปฏิบัติตามโครงการ จนถึงการติดตามและประเมินผลโครงการ

แนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนต่าง ๆ ของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่นำเสนอข้างต้นนั้น นับได้ว่าเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการทั่วไปเป็นอย่างมาก ส่วนแนวคิดของชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540) มีส่วนใกล้เคียงกับแนวคิดของโกเฮน และอัฟฮอฟ แต่อาจจะมีผลสอดคล้องเหมาะสมกับบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมไทยมากกว่า โดยเฉพาะเป็นประสบการณ์ภาคปฏิบัติในประเทศไทย

3. การจำแนกตามระดับความสมัครใจ

คุณลักษณะที่เกี่ยวกับระดับของความสมัครใจในการเข้าไปมีส่วนร่วมนี้ ได้มีผู้จำแนกไว้หลายคน เช่น ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527 อ้างถึงใน ชูชาติ พ่วงสมจิตร, 2540, หน้า 19) ได้จำแนกไว้ว่าการเข้าร่วมการพัฒนาอาจทำได้โดยการบังคับ โดยสมัครใจ หรือโดยความจำเป็น

นอกจากนี้ อาจเกิดจากอำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เป็นต้น

การจำแนกตามระดับความสมัครใจที่น่าสนใจอีกลักษณะหนึ่งก็คือ การจำแนกของหวัง (Whang, 1981, หน้า 94-99) ซึ่งจำแนกการมีส่วนร่วมของประชาชน ในโครงการพัฒนาเขมาอีลอุดองในประเทศเกาหลีเหนือ เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ (Voluntary Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากแนวคิดริเริ่มของประชาชน 2) การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักชวน (Induced Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่ได้รับการกระตุ้นจากรัฐหรือชนชั้นนำ และ 3) การมีส่วนร่วมโดยการถูกบังคับ (Force Participation) หรือการระดมประชาชนโดยรัฐ (Total Mobilization by the Government) โดยภาครัฐจัดตั้งเป็นสังคมที่มีสายบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้น (Hierarchically Organized Society) และใช้อำนาจผ่านลงมาตามสายที่จัดตั้งไว้

แนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับระดับของความสมัครใจในการมีส่วนร่วมที่กล่าวมาข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า ระดับของความสมัครใจสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ ระดับที่ 1 การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ ระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักชวน และระดับที่ 3 การมีส่วนร่วมโดยการบังคับ

4. การจำแนกตามวิธีการมีส่วนร่วม

ดุสเซลดอร์ฟ (Dusseldorp, 1988) จำแนกวิธีการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 ประเภท คือ

- 1) การมีส่วนร่วมทางตรงซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่บุคคลเข้าไปมีกิจกรรมในกระบวนการพัฒนาตนเอง เช่น การเข้าประชุมการร่วมอภิปราย การใช้แรงงาน และการลงคะแนนเสียง เป็นต้น 2) การมีส่วนร่วมทางอ้อม ซึ่งประชาชนไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรง แต่อาจจะมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน

โคเฮน และอัฟฮอฟ (Conhen & Uphoff, 1980) แบ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) พิจารณาจากองค์การว่าเป็นองค์การ ระบุป็นัยหรือองค์การระบุป็นัย (Formal or Informal Organization) และ 2) พิจารณาว่าเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม (Direct Participation or Indirect Representation)

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่จำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมตามวิธีของการมีส่วนร่วม ได้แก่ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527, หน้า 188) โดยจำแนกรูปแบบของการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) การมีส่วนร่วมโดยตรง เป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงในองค์กรจัดตั้งของประชาชน (Inclusive Organization) เช่น การรวมกลุ่มของเยาวชนต่าง ๆ 2) การมีส่วนร่วมทางอ้อม เป็นการมีส่วนร่วมที่ผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative Organization) เช่น กรรมการ ของกลุ่มหรือชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นกรรมการกลุ่มเลี้ยงไหมหรือกรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น 3) การมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ (Open Participation) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

โดยสรุปการมีส่วนร่วมอาจจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือการมีส่วนร่วมทางตรงซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมในรูปแบบที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรงในการกระทำกิจกรรมและการมีส่วนร่วมทางอ้อม ซึ่งถือเป็นการมีส่วนร่วมที่บุคคลเกี่ยวข้องกับกิจกรรมโดยทางอ้อมหรือผ่านตัวแทน

5. การจำแนกความเข้มของการมีส่วนร่วม

ตามแนวคิดของสมาคมสาธารณสุขของสหรัฐอเมริกา (American Public Health Association, 1983, หน้า 35) เห็นว่าการมีส่วนร่วมนั้น ไม่ได้มีความแปรเปลี่ยนเฉพาะชนิด (Kinds) และปริมาณของกิจกรรมที่กระทำเท่านั้น แต่ยังมีมีความแปรเปลี่ยนในระดับความเข้ม (Degree) ในการเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการริเริ่มและวางแผนกิจกรรมด้วย พิสัยของการมีส่วนร่วมจึงอาจจะมีตั้งแต่ระดับการยอมรับบริการที่จัดไว้ให้แล้วไปจนถึงการรวมกลุ่มเพื่อตัดสินใจและริเริ่มโครงการพัฒนาเอง ซึ่งระดับความเข้มของการมีส่วนร่วมหรือระดับของการมีส่วนร่วมตามแนวคิดของสมาคมสาธารณสุขของอเมริกานั้น อาจจำแนกได้ 3 ระดับ คือ 1) ระดับการตัดสินใจ (Decision Making) ในระดับนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนในการวางแผนและจัดการกับกิจกรรมการพัฒนาด้วยตัวของเขาเอง ดังนั้น จึงถือว่าการมีส่วนร่วมระดับนี้เป็นระดับการรับผิดชอบด้วยตนเอง (Level of Responsibility by Themselves) 2) ระดับการร่วมมือ (Cooperation) ในระดับนี้ประชาชนให้ความร่วมมือต่อแผนงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอก ซึ่งอาจต้องการความช่วยเหลือจากประชาชนในด้านเวลาทรัพย์สิน และแรงงาน เพื่อช่วยให้โครงการประสบความสำเร็จ การมีส่วนร่วมในระดับนี้ ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับได้ (Acceptable Level of Partition) 3) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) ในระดับนี้ ประชาชนจะยอมรับและใช้ประโยชน์จากบริการที่วางไว้ให้เป็น

การมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับบริการเท่านั้น เช่น การเข้าร่วมในโครงการทำหมัน เป็นต้นซึ่งบางโครงการมีความพึงพอใจแก่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับนี้เท่านั้น

ส่วนความคิดของผู้วิจัยใช้แนวคิดของอาร์นสไตน์ (Arnstein, 1969, หน้า 216)

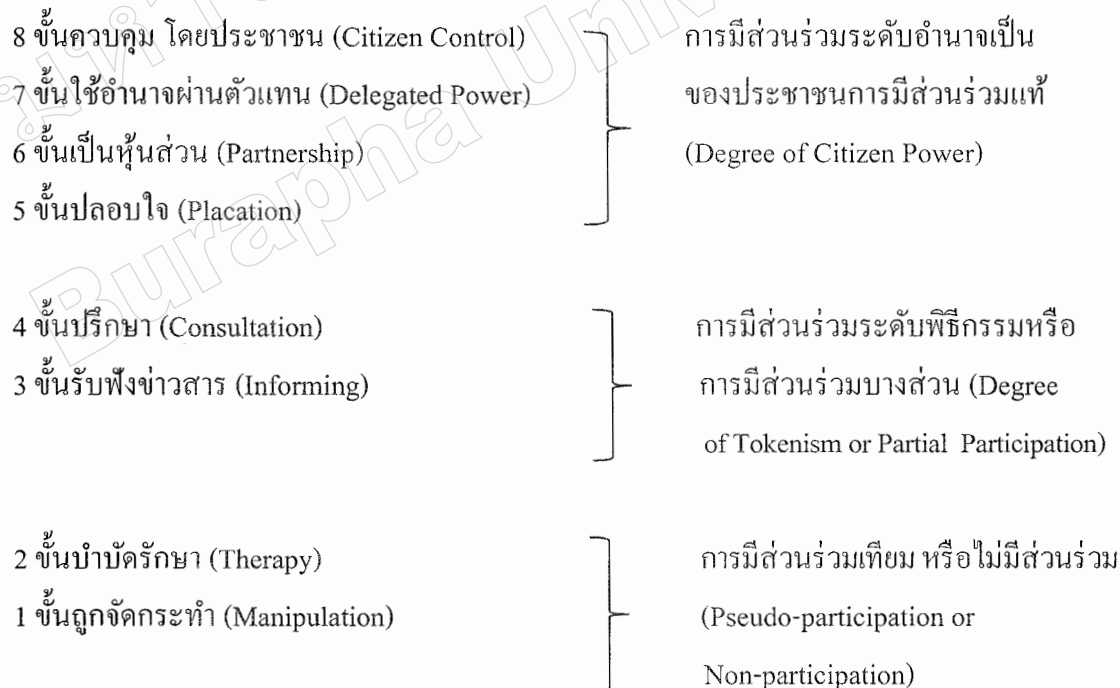
ซึ่งเห็นว่าการมีส่วนร่วมมีลักษณะเป็นบันไดการมีส่วนร่วม (Participation Ladder) 8 ขั้น คือ

ขั้นที่ 1 - 2 ของบันได (ขั้นถูกจัดกระทำและขั้นบำบัดรักษา) เรียกว่า การมีส่วนร่วมเทียม เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าไม่ถึงการมีส่วนร่วมแท้จริงในการตัดสินใจ

ขั้นที่ 3 - 5 ของบันได (ขั้นรับฟังข่าวสาร ขั้นปรึกษาและขั้นปลอบใจ) เรียกว่าการมีส่วนร่วมบางส่วน

ขั้นที่ 6 - 8 ของบันได (ขั้นเป็นหุ้นส่วน ขั้นใช้อำนาจผ่านตัวแทน และขั้นควบคุมโดยประชาชน) เรียกว่าการมีส่วนร่วมแท้

แนวคิดการมีส่วนร่วมของอาร์นสไตน์นี้ มองความเข้มของการมีส่วนร่วมในแง่ของการมีอำนาจในการตัดสินใจของประชาชน ซึ่งมีพิสัยของความเข้มตั้งแต่การไม่มีอำนาจในการตัดสินใจเลย ไปจนถึงการมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ ดังภาพประกอบที่ 3

ภาพที่ 3 บันไดของการมีส่วนร่วม 8 ขั้นของอาร์นสไตน์ (Arnstein, 1969, หน้า 216)

6. การจำแนกตามความถี่ของการมีส่วนร่วม

ซูชาติ พ่วงสมจิตร (2540, หน้า 25) กล่าวว่า การจำแนกตามความถี่ของการมีส่วนร่วมนี้ เป็นการวัดการมีส่วนร่วมในเชิงปริมาณ โดยพิจารณาว่ามีส่วนร่วมมากหรือน้อยจากจำนวนครั้งและจำนวนผู้เข้ามามีส่วนร่วมตัวอย่าง

7. การจำแนกตามระดับของประสิทธิผลในการมีส่วนร่วม

ประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมนั้น ดุสเซลดอร์ฟ (Dusseldorp, 1988, หน้า 22-23)

ได้เสนอไว้ว่าการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผล หมายถึง การมีส่วนร่วมที่มีผู้มีส่วนร่วมเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างชัดเจนทุกข้อหรือเกือบทุกข้อ ส่วนการมีส่วนร่วมที่ไม่มีประสิทธิผล หมายถึง การมีส่วนร่วมที่ผู้มีส่วนร่วมมีความเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการน้อยมาก หรือมีความเข้าใจเพียงบางส่วน สำหรับการมีส่วนร่วมในการพัฒนานั้นวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เพื่อให้โครงการพัฒนาประสบความสำเร็จ การพิจารณาประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาจึงพิจารณาจากความพยายาม (Efforts) ที่บุคคลทุ่มเทให้แก่การทำงานในโครงการพัฒนานั้น โครงการนั้นประสบความสำเร็จ บุคคลทุ่มเทความพยายามในการกระทำกิจกรรมในโครงการพัฒนานั้น ๆ มากเท่าใดก็ถือว่าบุคคลนั้นเข้าร่วมโครงการอย่างมีประสิทธิภาพมากเท่านั้น

การวัดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยใช้ประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมเป็นตัวชี้วัด เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมในมิติเชิงคุณภาพตามแนวคิดของดูว์ลาห์ เพราะเป็นการวัดจากลักษณะของการกระทำที่บุคคลกระทำเพื่อให้บรรลุความสำเร็จตามเป้าหมายของบุคคลหรือของกลุ่มดูลาห์ (Dougla, 1970, หน้า 91) อย่างไรก็ตาม การวัดลักษณะการกระทำที่บุคคลทุ่มเทให้แก่โครงการพัฒนานั้น ไม่สามารถวัดออกมาเป็นปริมาณความพยายามที่บุคคลทุ่มเทให้แก่โครงการได้ การวัดประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในทางปฏิบัติอาจวัดจากการรับรู้ของบุคคลอื่น ๆ ในลักษณะของสังคมมิติ (Sociometry) ว่าการดำเนินโครงการพัฒนาในแต่ละขั้นตอนนั้นมีบุคคลใดบ้างที่ทุ่มเทความพยายามจนการดำเนินโครงการในแต่ละขั้นตอนประสบความสำเร็จ

8. การจำแนกตามพิสัยของกิจกรรม

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิสัยของกิจกรรม โคเฮน และอัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1980, หน้า 219) จัดไว้ในมิติที่ว่าด้วยวิธีการมีส่วนร่วม (How is Participation Occurring) ในส่วนของขอบเขตในการมีส่วนร่วมนั้น ผู้ที่มีส่วนร่วมเข้าร่วมเป็นช่วง ๆ หรือว่าเข้าร่วมอย่างต่อเนื่องตลอดกิจกรรมการมีส่วนร่วม

ดังนั้น การวัดปริมาณการมีส่วนร่วมโดยวัดเฉพาะปริมาณความถี่ที่บุคคลเข้าร่วมกิจกรรมเพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาพการมีส่วนร่วมที่ไม่ตรงตามความเป็นจริงได้ การใช้พิสัยในการมีส่วนร่วมนี้มาพิจารณาดู จะช่วยให้ได้ภาพที่ถูกต้องเป็นจริงยิ่งขึ้น

9. การจำแนกตามระดับของการ

การจำแนกการมีส่วนร่วมที่น่าสนใจอีกวิธีหนึ่งก็คือ การจำแนกตามระดับขององค์การซึ่งเป็นการพิจารณามีส่วนร่วมตามลำดับขั้นขององค์การ วอลล์ และลิสเชรอน (Wall & Lischeron, 1977, หน้า 41-42) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมตามระดับขององค์การได้ 3 ระดับ คือ ระดับแรก การมีส่วนร่วมระดับล่าง (Local Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจระดับล่างสุดของสายงานขององค์การ (Organizational Hierarchy) การมีส่วนร่วมระดับนี้เป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจสำหรับการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นงานที่เกี่ยวข้องเฉพาะตัวบุคคลนั้นหรือเกี่ยวข้องหรือกระทบต่อบุคคลไม่กี่คน ระดับที่สอง การมีส่วนร่วมระดับกลาง (Medium Participation) การมีส่วนร่วมลักษณะนี้มักจะเป็นความรับผิดชอบของระดับผู้จัดการในองค์การผลของการตัดสินใจในระดับนี้จะกระทบต่อบุคคลในจำนวนมาก ซึ่งอาจเป็นระดับกรม ฝ่ายหรืองาน และระดับที่สาม การมีส่วนร่วมระดับห่างไกล (Distant Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในระดับสูงขององค์การ เช่น ผู้จัดการใหญ่ขององค์การ เป็นต้น

การจำแนกการมีส่วนร่วมตามระดับขององค์การที่น่าสนใจอีกวิธีหนึ่ง คือการจำแนกของเฮบเดน และชอว์ (Hebden & Shaw, 1977, หน้า 10-126) ซึ่งจำแนกการมีส่วนร่วมตามระดับขององค์การเป็น 3 ระดับเหมือนกัน คือ ระดับแรก การมีส่วนร่วมในระดับคณะกรรมการ (Participationat Board Level) การมีส่วนร่วมในระดับนี้ คนงานจะมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) เพราะผู้มีอำนาจตัดสินใจก็คือคณะกรรมการขององค์การ ระดับที่สอง การมีส่วนร่วมในระดับกลาง (Middle Range Participation) เป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นตัวแทน (Representational Participation) ซึ่งทำหน้าที่ประสานงานระหว่างคณะกรรมการกับคนงาน และระดับสุดท้าย การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับงาน (Task Related Participation) หรือการมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) ของคนงาน ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมระดับนี้จะเกี่ยวข้องกับงานหรือกิจกรรมโดยตรง

10. การจำแนกตามประเภทของผู้เข้าร่วม

การจำแนกการมีส่วนร่วมตามประเภทของผู้เข้าร่วมนั้น โคเฮน และอัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1980, หน้า 222) ได้จำแนกผู้เข้าร่วมกิจกรรมออกเป็น 4 ประเภท คือ ผู้ที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น (Local Residents) ผู้นำท้องถิ่น (Local Leaders) เจ้าหน้าที่ของรัฐ (Government Personnel) คนต่างชาติ (Foreign Personnel) ซึ่งการพิจารณาผู้เข้าร่วม ดังกล่าวนั้น จะต้องพิจารณาถึงคุณลักษณะส่วนตัวต่าง ๆ เช่น เพศ อายุ สถานภาพทางครอบครัว การศึกษา ระดับชนชั้นทางสังคม ระดับรายได้ระยะเวลาอยู่อาศัย และสถานภาพการถือครองที่ดินด้วย

11. การจำแนกตามลักษณะของการวางแผน

การจำแนกการมีส่วนร่วมวิธีนี้อาศัยหลักที่ว่า โครงการพัฒนามีวิธีการวางแผนที่แตกต่างกัน ถ้าหากว่าการวางแผนเป็นแบบบนลงล่าง (Top - Down Planning) การมีส่วนร่วมจะน้อย อำนาจจากการตัดสินใจจะอยู่ที่ชนชั้นระดับสูง แต่ถ้าเป็นการวางแผนแบบล่างขึ้นบน (Bottom - Up Planning) การมีส่วนร่วมจะมาก เพราะอำนาจจากการตัดสินใจจะอยู่ที่ระดับล่างจะเห็นได้ว่าการจำแนกประเภทการมีส่วนร่วมวิธีนี้มีความสัมพันธ์กับการจำแนกลักษณะผู้มีส่วนร่วมและระดับขององค์การที่บุคคลเข้าไปมีส่วนร่วม

สรุปแนวคิดหลักที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม อาจพิจารณาในมิติที่ต่างกัน 11 มิติ คือ

- 1) จำแนกตามกิจกรรมในการมีส่วนร่วม
- 2) การจำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วมหรือขั้นตอนของการมีส่วนร่วม
- 3) การจำแนกตามระดับความสมัครใจ
- 4) การจำแนกตามกรรมวิธีของการมีส่วนร่วม
- 5) การจำแนกตามความเข้มของการมีส่วนร่วม
- 6) การจำแนกตามความถี่ของการมีส่วนร่วม
- 7) การจำแนกตามระดับของประสิทธิผลในการมีส่วนร่วม
- 8) การจำแนกตามพิสัยของกิจกรรม
- 9) การจำแนกตามระดับขององค์การ
- 10) การจำแนกตาม ผู้เข้าร่วม และ
- 11) การจำแนกตามระดับของการวางแผน

ประเภทของการมีส่วนร่วมที่สรุปออกมาเป็น 11 กลุ่มใหญ่ ๆ ข้างต้นมีสาระโดยสังเขป ดังนี้

1. จำแนกตามกิจกรรมโครงการมีส่วนร่วมเป็นการจำแนกที่พิจารณาจากกิจกรรมของโครงการนั้น ๆ ว่ามีกิจกรรมอะไรบ้างที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ อาจมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของงานหรือโครงการ แต่โดยทั่วไปแล้วการพิจารณาการมีส่วนร่วมในมิตินี้จะเกี่ยวข้องกับ

- 1.1 การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ
- 1.2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ
- 1.3 การมีส่วนร่วมในการสนับสนุนโครงการ

2. การจำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วมหรือขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

- 2.1 การมีส่วนร่วมในการริเริ่มงาน/ โครงการ
- 2.2 การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผน
- 2.3 การมีส่วนร่วมในขั้นตอนดำเนินโครงการ
- 2.4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการ

3. การจำแนกตามระดับความสมัครใจ แบ่งระดับของความสมัครใจออกเป็น 3 ระดับ

ดังนี้

- 3.1 การมีส่วนร่วมโดยสมัครใจ
- 3.2 การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักนำ
- 3.3 การมีส่วนร่วมโดยการบังคับหรือการเกณฑ์จากผู้ที่มิอำนาจเหนือกว่า
4. การจำแนกตามวิธีการของการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 2 วิธี
 - 4.1 การมีส่วนร่วมโดยตรง
 - 4.2 การมีส่วนร่วมโดยอ้อม
5. การจำแนกตามความเข้มของการมีส่วนร่วม แบ่งระดับของความเข้มในการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ระดับ คือ
 - 5.1 ระดับของการมีส่วนร่วมเต็ม
 - 5.2 ระดับของการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วน
 - 5.3 ระดับของการมีส่วนร่วมแท้
6. การจำแนกตามความถี่ของการมีส่วนร่วม เป็นการพิจารณาจากจำนวนของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมและหรือจำนวนครั้งของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม
7. การจำแนกตามระดับของประสิทธิผลในการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ
 - 7.1 การมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิผล หมายถึง การมีส่วนร่วมที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างชัดเจน
 - 7.2 การมีส่วนร่วมที่ไม่มีประสิทธิผล หมายถึง การมีส่วนร่วมที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการเพียงบางส่วน
8. การจำแนกตามพิสัยของกิจกรรม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ
 - 8.1 การมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง
 - 8.2 การมีส่วนร่วมเป็นช่วง ๆ
9. การจำแนกตามระดับองค์การ จำแนกได้ 3 ระดับ
 - 9.1 การมีส่วนร่วมระดับต่ำ (Local Participation)
 - 9.2 การมีส่วนร่วมระดับกลาง (Medium Participation)
 - 9.3 การมีส่วนร่วมระดับห่างไกล (Distant Participation)
10. การจำแนกตามผู้เข้าร่วม จำแนกผู้เข้าร่วมกิจกรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท
 - 10.1 การมีส่วนร่วมระดับต่ำ (Local Participation)
 - 10.2 การมีส่วนร่วมระดับกลาง (Medium Participation)